

Z historie a současnosti univerzity

Naše Collegium musicum

RUDOLF PEČMAN

Hodlám zde připomenout, že *Collegium musicum* na naší Filozofické fakultě bylo vůbec prvním univerzitním sdružením pro pěstování hudby na našich vysokých školách. Karlova univerzita žádný takový ansámbl nezaložila a my v Brně jsme byli v nové době v tom smyslu průkopníky. Dnes jako by vše již málem zapadlo do hlubin zapomnění. Málokdo si vzpomene na 27. listopad 1928, a přece to bylo datum pro Masarykovu univerzitu významné. Právě tehdy vzniklo při tehdejších seminářích hudební vědy uvedené *Collegium musicum*.

Latinský název *collegium musicum* znamenal v 16. až 18. století sdružení přátel hudby, v 16. věku převážně hudby vokální, později hlavně hudby instrumentální. Tím se *collegium* lišilo od *kantorátu*, jehož úkolem bylo naplňovat hudbou bohoslužbu, zatímco hudba v *collegiu* byla prezentována pro radost a osobní potěšení. *Collegium musicum* diferencovalo se ovšem také od sdružení zvaného *convivium musicum*, jehož hlavním úkolem bylo obohacovat hudbou slavnostní hostiny. Nic nevadí, že názvy *collegium* a *convivium* byly leckdy zaměňovány. Kolegia označovali jejich provozovatelé leckdy také jako hudební společnosti, hudební sdružení nebo hudební věnečky či kroužky.

V 17. století vyvinula se *collegia musica* ve spolky pevně organizované, ale se střídavým přílivem a odlivem členů. Tyto společnosti tvořili měšťané. Pronikly i na univerzity. Příležitostně s nimi spolupracovali i hudebníci z povolání, například *musices* měšťtí. Ansámblы *collegií* pěstovaly převážně soudobou, dnes bychom řekli moderní hudbu. Zaměřovaly se hlavně k orchestrální a vůbec instrumentální produkci. *Johann Mattheson* se často zmiňuje, že cílem *collegií* je také studium a poznávání provozovaných kompozic, ale i diskuse o nich. Tím bylo naznačeno, že vzorem *collegií* jsou také například staré *accademie*. V 17., ale zejména v 18. věku stála *collegia* u zrodu veřejného koncertního dění a provozu. Nejprve bylo běžné, že jejich členové přiváděli s sebou přátele a známé, aby si vyslechli jejich produkce. Od 1660 se uskutečňovala veřejná koncertní provedení *collegia* v Hamburku. Brzy následovalo Lipsko. Tak mohlo obecenstvo poznávat mnoho příležitostné hudby, ale i oratorní, pasionální a jinou tvorbu. Oratoria se takto například dostávala z původního kostelního prostředí do koncertní síně, která již nebyla vázána na aristokratický zámecký provoz. Podobně tomu bylo i s jinou hudbou. V Lipsku bylo tamní *Collegium musicum* svázáno s univerzitou i s městem. Řídil je například *Telemann*. Když byl v jeho čele *Bach*, připravoval půdu pro pozdější provoz *Gewandhausu*. Od 1729 bylo tak lipské *Collegium musicum* vlastně veřejnou institucí. Zaznívaly v něm mj. i Bachovy kantáty.

V době, kdy *Vladimír Helfert* (1886-1945), zakladatel brněnské hudební vědy, žák Gollův a Hostinského na Karlo-Ferdinandově univerzitě, studoval v Berlíně na Univerzitě Bedřicha Viléma u profesorů *Johannesa Wolfa*, *Hermannu Kretzschmara* a *Carla Stumpfa* (ve školním roce 1906/07), mělo lipské *Collegium musicum* působící ve svazku univerzity velmi dobrý zvuk. Zároveň však v Berlíně nastávala doba, kdy *Hugo Riemann* založí (1908) na Univerzitě Bedřicha Viléma *Collegium musicum instrumentale* a položí před ně úkol provozovat zapomenutou hudbu baroka, tedy „údobí generálního basu“ (takto Riemann totiž označoval čas hudebního baroka). Navázal na zářný vzor Lipska a pronikavě zasáhl do svého berlínského *Collegia* také tím, že pro ně začal vydávat například staré triové sonáty a jiná instrumentální díla. Svou sbírku nazval titulem souboru: „*Collegium musicum*“. Jeho iniciativa měla ohlas. *Wilibald Gurlitt* založí v zimním semestru 1919/20 na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau *Collegium musicum vocale et instrumentale*, v němž nastudovává sborovou a nástrojovou hudbu baroka a renesance, ale rozšiřuje repertoár také o díla středověku. Podníti i *rekonstrukci* starých hudebních nástrojů. Tím vlastně podepře budoucí iniciativu Scheringovu a Haasovu (1931), kteří zdůrazňovali, že starou instrumentální hudbu dlužno hrát na *muzeální* nástroje. Gurlitt provede se svým *Collegiem* 1922 v Karlsruhe (*Badische Kunsthalle*) poprvé veřejně díla středověké hudby.

Vladimír Helfert se habilituje na Masarykově univerzitě 26. února 1921 pro hudební vědu. V habilitační komisi zasedají vedle předsedy, filozofa a estetiky *Otakara Zicha*, ještě historik *Bohumil Navrátil* a romanista *Prokop Miroslav Haškovec*. Helfert stane se docentem (1921), mimořádným (1926) a řádným (1931) profesorem hudební vědy. V roku své habilitace založí *seminář hudebně-vědecký* a je jmenován jeho ředitelem. To už má za sebou důležitý čin: založení *Hudebního archivu* při Zemském moravském muzeu v Brně (dnes oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea, Smetanova 14). Helfert si tehdy (1919) plně uvědomuje, že moderní hudební vědu nelze dělat bez archivního studia hudebních aj. pramenů. Pramenem pro něho je nejen mrtvý písemný dokument přinášející například zápis hudebního díla, nýbrž i živé kompoziční opus. Rozpomene se na zkušenosti z Berlína, a když se jako dirigent postaví (1920) do čela *Orchestrálního sdružení* v Brně, začne do tohoto tělesa zvát od dvacátých let minulého století své univerzitní posluchače hudební vědy, například hobojistu *Roberta Smetanu*, pozdějšího olomouckého ordinária hudební vědy. Orchestrální sdružení má rysy *collegia*. Scházejí se v něm hudební nadšenci, brzy také doplňovaní o hráče orchestru brněnské rozhlasové stanice, a tvoří jednotu s hudebníky z Masarykovy univerzity.

Sdružení neprovozuje jen díla 19. a 20. století (s mimořádným úspěchem například *Mou vlast* a skladby soudobých autorů), nýbrž i velký repertoár zahraniční (jenž sestává z děl Mozartových, ale i Haydnových a Beethovenových, kterého náš muzikolog považuje oprávněně za hudebního myslitele a v tom smyslu za přímého předchůdce Bedřicha Smetany). Nezapomíná na Bacha, praotce moderní polyfonie. V Brně tedy *Orchestrální sdružení* (zal.

1906) je vlastně jediným zdejším orchestrálním tělesem s veřejnou působností (nepočítáme orchestr divadelní). Rozhlasový orchestr je tehdy příliš malý a zaměřený nejen k vážné, nýbrž i k populární hudbě. Velká doba *Břetislava Bakaly* je dosud před ním.

Helfert, jak známo, odhaluje již během univerzitních studií význam tzv. *české hudební emigrace*. Objeví důležitost starých českých hudebníků v zahraničí. Nastíní hlavní emigrační proudy (Německo, Rakousko, Francie, Itálie – dnes „rakouskou“ emigraci považujeme pouze za migraci uvnitř Rakouska), ale podcení význam „východního“ toku (Polsko, Rusko). Z Itálie přiveze r. 1935 vlastní mikrofilmy závažných oper a oratorií *Josefa Myslivečka*, osvětlí pronikavost *Václava Pichla* (šéfa milánského divadla La Scala), *Antonína Rejchy*, *Voříškovu* nebo *Tomáškovu* (ten ovšem působil v Praze); znovu přemýšlí o *mannheimské škole* a domnívá se dokonce, že tzv. sonátová forma vznikla na Moravě asi o 10 let dříve než v Mannheimu (*František Václav Miča* na zámku v Jaroměřicích n. Rokytinou). Badatelské sondy spojuje Helfert se zájmem o dění v českých zemích. Opětovaně se vrací k *Jiřímu Antonínu Bendovi*. Napíše o něm (žel nedokončenou) monografii a považuje ho za Beethovenova předchůdce, neboť zhodnotí význam Bendova singspielu *Der Dorfjahrmarkt* (Vesnický trh) pro *Fidelia*. Všechny tyto Helfertovy lásky a zájmy se promítají také do jeho dirigentského působení v *Orchestrálním sdružení*. Nastudoval s ním mj. díla připravená přímo z archivních pramenů.

V. Helfert byl vynikající univerzitní učitel. Žáky vybízel k *diskusi*, měl s nimi plodný styk i mimo vysokoškolské škamny. Stál za nimi v jejich osobních záležitostech. Protivil se mu jakýkoliv akademismus. Věřil v hudební pramen. Ale uvědomoval si, jsa sám také praktický hudebník, že hudba žije jen tehdy, když zní. V jeho době vznikl *Československý rozhlas*, jenž začal vysílat r. 1923 v Kbelích. Dvě léta poté pronikl *Radiojournal*, jak se tehdy rozhlasu říkalo, také do Brna. Helfert se stane častým spolupracovníkem zdejší rozhlasové stanice. Je pravděpodobné, že ředitel rozhlasu v Brně (inženýr *Antonín František Slavík*, popravený nacisty) inspiruje V. Helferta nejen ke spolupráci s rozhlasem, ale i k založení univerzitního *Collegia*. Sám se také stane Helfertovým posluchačem v oboru hudební vědy.

Collegium musicum pojímal Helfert podle německého vzoru. Jeho posluchači sestavovali partitury z hlasů starých skladeb, museli dobře znát problémy orchestrace a vše, co souvisí s rekonstrukcí starého díla. Helfert ale nebyl vyznavačem staré provozovací praxe, jak ji požadovali *Gurlitt*, *Schering* nebo *Haas*. Zájem o věrnou historickou interpretaci se sice teprve nesměle rozvíjel (dosáhl vrcholu od šedesátých let minulého věku), ale Helfert alespoň záhy pochopil, že reálný starý zápis je nutno podrobovat přísným požadavkům, jak je bylo možno poznat například studiem starých hudebních traktátů. O historický dobový nástrojový zvuk Helfertovi dosud nešlo. Stačilo mu, slyšel-li starou hudbu na moderních nástrojích. Ostatně v jeho době bylo zcela běžné hrát díla minulosti na nástrojích dneška, ba dokonce staré skladby domýšlet a upravovat (Busoni, Schönberg, Stokowski, ale i Stravinskij, Respighi aj.).

Staré partitury dával Helfert k provozování svému *Collegiu musicu*. Díla řídil sám nebo je svěfoval nadaným žákům a spolupracovníkům. Mezi kooperující umělce patřil i přítel *Břetislav Bakala* nebo nadaný posluchač *Bohumír Štědroň*, pozdější brněnský profesor hudební vědy, který mj. řídil *Mou vlast* ve Varšavě v čele tamního rozhlasového orchestru, nebo pozdější národní umělec, sbormistr *Josef Veselka*. V *Collegiu* mnozí z posluchačů interpretovali i sólové skladby, zejména klavírní. Z Helfertových žáků se v *Collegiu* pronikavě uplatnili například *Julie Čuprová* (zpěv), pozdější vysoký ministerský úředník *Čeněk Gardavský*, sólový houslista *Karel Heusler*, sólová pěvkyně (altistka) *Marie Juřenová*, flétnista *Hynek Kašík* (pozdější člen Symfonického orchestru brněnského rozhlasu a zdejší Státní filharmonie). Na cembalo a na varhany hrál pozdější asistent *Vincenc Straka*, na housle virtuos a pedagog *Jaroslav Svozil*, v klavírní hře exceloval *Bohumír Štědroň* (absolvent Mistrovské školy ve třídě Viléma Kurze). Vystupoval i pozdější skladatel, Bohumírov bratr *Vladimír Štědroň*. Jak vidno, vyrostlo na půdě Helfertova *Collegia* mnoho interpretačních osobností. Ostatně tato tradice pokračovala i po Helfertově smrti, neboť pod křídly *Collegia musica* „rozum a umění bralo“ také *Janáčkov* kvarteto (zal. 1947), z řad *Collegia* vzešel profesionální soubor *Collegium musicum brunense* s koncertním mistrem *Mirolavem Matyášem*; prožilo pak metamorfózu v *Komorní orchestr Bohuslava Martinů* a v *České komorní sólisty*. (Oba posledně jmenované ansámby působí doposud.) *Collegium* žije i anno 2007. Dnes je řídí Mgr. *Jan Špaček*.

Helfert nepovažoval práci v *Collegiu* za pouhé nezávazné muzicírování. Pro rozhlas připravil asi 20 relací, do kterých přizval i *Orchestr Československého rozhlasu Brno* za *Bakalova* řízení. Roku 1934 připravilo *Collegium musicum* zásluhou *Václava Kaprála*, jenž byl mj. lektorem hudební teorie při semináři hudební vědy, cyklus čtyř večerů z tehdejších děl sovětských skladatelů. Kaprál přivezl hudební materiály z cesty po SSSR, večery se konaly v aule Filozofické fakulty a byly přímo vysílány rozhlasem nejen k našim rozhlasovým předplatitelům, nýbrž přímo i do Sovětského svazu. O akci se hojně zasloužila brněnská stanice a její ředitel Slavík.

Tak spojoval Helfert muzikologickou práci s hudební praxí. Bylo to u nás tehdy ojedinělé. Rád se ovšem vracel k české hudební minulosti. Za pozoruhodný čin považujeme rozhlasové uvedení *Bendova* singspielu *Der Dorffjahrmarkt* (Vesnický trh). Celé dílo zaznělo na půdě *Collegia musica* – ovšem na vlnách rozhlasu – v lednu 1935. V knihovně dnešního Ústavu hudební vědy (FF MU) máme dochovanou partituru *Bendova* díla s četnými vpisky a poznámkami psanými tužkou. Jejich autorem byl Vladimír Helfert, který také přeložil libreto z původní němčiny do českého jazyka a zasáhl i do živého tvaru, neboť doporučil na některých místech drobné retuše. Postavil se pak za dirigentský pult a provedení v rozhlase řídil v přímém vysílání. Do svého tělesa, tj. do *Collegia musica*, vtělil i členy brněnského rozhlasového orchestru a pracoval s vynikajícími brněnskými sólisty. Po rozhlasovém studiu požadoval,

aby mělo dobrou akustiku. Po uvedení díla přistoupil k mikrofonu a přečetl jména všech studentů, kteří spolupracovali na realizaci díla.

Ale své *Collegium musicum* Helfert neustále spojoval s výukou na univerzitě. Na základě živých provedení skladeb diskutovali v semináři posluchači se svým učitelem Helfertem o vzniku sonátové formy a o dalších problémech. Muzikologická diskuse rostla z živých vzorů a ze znějících forem. To byl smysl *Collegia musica*: podnítit studenty k úvahám nad živým hudebním tvarem. Nejednou Helfert a jeho žáci objevovali v *Collegiu* i díla zcela neznámých mistrů. Jedním z nich byl *P. Amandus Ivanschicz*, řádový skladatel 18. století. Helfert se domníval, že jde o Čecha, ale po letech zjistil profesor lublaňské univerzity *Dragotin Cvetko*, jenž studoval mj. také u Helferta, že je to skladatel slovinský. *Djura Jakčič* míní, že jde o autora buďto chorvatského, nebo slovinského původu; zároveň zjistil, že žil v letech 1725/30 – 1780 apod. Helfert dal provozovat Jihoslovanova díla výběrem v rozhlasu a připravil o něm a o jeho instrumentálních skladbách samostatnou relaci (červen 1938). Sám jsem se tímto autorem také zabýval (objevil se na kůru frýdeckého kostela se svou skladbou *Gemitus crucifixi*). Helfert a jeho posluchači byli Ivanschiczem nadšeni. *Theodora Straková* vzpomíná: „Ráda vzpomínám na studijní rok 1937-1938, kdy jsme v semináři studovali tehdy ještě zcela neznámého skladatele 18. století P. Amanda Ivanschitze. (...) Při zpracování tohoto tématu jsme měli možnost aplikovat poznatky z historie a pomocných historických věd a postupovat od heuristiky pramenů přes dešifraci, spartaci k jejich hudebně-vědeckému a estetickému hodnocení a ke kritickému srovnávání s dobovými hudebními prameny.“

Z toho, co jsme tu uvedli, vysvítá, že Helfertovo *Collegium musicum* bylo tvůrčí dílnou muzikologů i hudebních praktiků. Výsledky své činnosti pak prezentovali na veřejnosti a v rozhlasu. Helfert tedy převzal starý německý model znovu prohlubovaný na německých univerzitách zejména v Lipsku, Berlíně a ve Freiburgu im Breisgau. Obohatil jej o sondy do staré české hudby a o trvalou spolupráci s nově se rozvíjející institucí, totiž s *rozhlasem*. Spojil práci svého *Collegia musica* s činností pedagogickou na brněnské univerzitě. Propojil činnost *Collegia* s prací svého *Orchestrálního sdružení* (od 1945 *Helfertovo OS*) i s brněnským rozhlasovým orchestrem a s pěveckými i jinými sólisty. Dal *Collegium* také do služeb i soudobé tvorby a oddaně rozvíjel činnost nejen jako muzikolog (hudební historik a estetik), nýbrž i jako dirigent a organizátor hudebního dění. Hle, pravý typ vědce, který neutonul v archivní práci, ale chápal svou hudební vědu jako pevnou součást širokého hudebního dění a jako platformu pro výchovu posluchačských zástupů. Anticipoval dokonce dnešní anglo-americký model hudební vědy, která je na anglických a amerických univerzitách dnes trvale spojena s hudební praxí a přímo zasahuje do veřejného uměleckého dění.

Literatura je k dispozici u autora.